Stefan Gełdon

Kukły uliczne, maszkary i inne wielkie lalki.

Venezuelan International Carnival

TECHNIKA TEATRU LALEK Zeszyt 16

"...osobliwość samej lalki - owa skłonność do karykaturowania - zbudowania ogromnego manekina, prowadzi do odczucia odrębności, a więc obcości wyobrażonej postaci. Obce, czy po prostu inne - to bardzo często śmieszne."

Henryk Jurkowski

Stefan Gełdon

Kukły uliczne, maszkary i inne wielkie lalki.

Kukły uliczne i inne wielkie lalki często są stosowane w pochodach, maskaradach, imprezach karnawałowych, festynach, widowiskach teatralnych i sportowych. Występują między innymi w przerwach niektórych igrzysk sportowych. Omawiane kukły mają nie raz po kilka metrów wysokości. Alfred Ryl-Krystianowski podaje, że tego typu lalki "znane były od dawna. Np. cesarz Maksymilian I uświetniał widowiska dworskie pochodem olbrzymich kukieł ulicznych, sięgających głowami balkonów. Dla kontrastu zestawiał je z żywymi partnerkami (patrz rys.1.). W miejscowościach Amiens, Metz, Orlean występowały olbrzymie lalki zwane "papoires". Często konstrukcja ich pozwalała na skomplikowane ruchy głowy i rąk. W Brabancji i Flandrii w procesjach występowała kukła Goliata i świętego Krzysztofa. Posidoniusz wspomina o kukłach ofiarnych w celtyckiej Galii i Brytanii. Znane są także współczesne pochody karnawałowe w Nicei i innych miastach na południu Europy, np. w Hiszpanii i Portugalii. Podobne tradycje znane są również w Ameryce Południowej."

Rys.1.

Kukły uliczne i inne wielkie lalki omówię w oparciu o tytuły wyszczególnione w bibliografii tego zeszytu oraz doświadczenia własne i według niżej wymienionej kolejności:

1. Kukły uliczne, karnawałowe i festynowe.
2. Marzanny i strachy.
3. Lalki turoniowate, maszkary, chochoły.
4. Lalki planszowe.
5. Kukły na kijach (drągach).
6. Lalki duże - estradowe.

Kukły uliczne, karnawałowe i festynowe.

Występy i pokazy olbrzymich lalek zawsze były dużą atrakcją organizowanych pochodów i imprez na ulicach, placach, boiskach, dziedzińcach itp. Znane są karnawałowe maszkary z pochodów w Nicei i innych miast południowej Europy czy Ameryki Łacińskej. W Polsce od pierwszej połowy XX wieku znane są próby stosowania kukieł olbrzymich w pochodach i podczas uroczystości masowych i festiwali. Stanisław Iłowski w książce "Teatr lalek teatrem dla wszystkich" pisze: „U nas spotyka się nieśmiałe jeszcze próby stosowania tego rodzaju kukieł i maszkar podczas obchodów

i uroczystości masowych, np. podczas Dni Kwitnienia Jabłoni w Sądecczyźnie i podczas święta winibrania w Zielonej Górze. Próbowano też ożywić jakoś obchodzone rokrocznie Dni Oświaty, Książki i Prasy, niosąc w pochodach olbrzymie makiety książek lub kukły postaci występujących w książkach. Są to jednak próby sporadyczne i bardzo jeszcze nieśmiałe, a czasem nawet nieudolne. Być może, że jedną z przyczyn tego stanu rzeczy jest nieznajomość sporządzania olbrzymich maszkar i nieumiejętność inscenizowania tego rodzaju widowisk masowych na wolnym powietrzu."

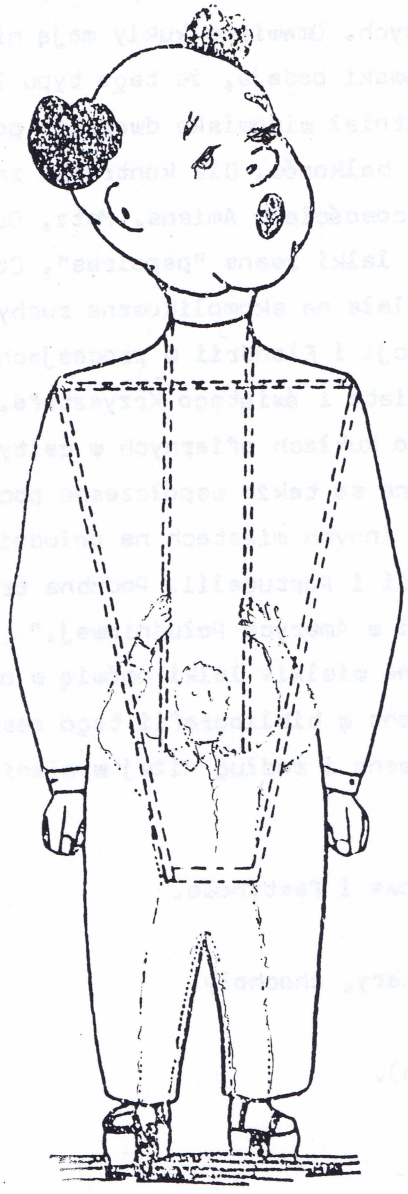

Rys.2. Schemat konstrukcji dużej lalki wg.Iłowskiego.

Doświadczając budowy i animacji dużej kukły stwierdzam, że trzeba zrobić wszystko, by tego typu lalka była: lekka, wytrzymała, łatwa w animacji i wyrazista. Jednym z przykładów budowy olbrzymiej lalki jest przedstawiona na Rys.2. konstrukcja(wg. Stanisława Iłowskiego) dużej czterometrowej maszkary.

Inne przykłady budowy wielkich lalek podaję w dalszej części opracowania, gdzie np. animator poruszający wielką kukłę trzyma kij w ręku albo też jego koniec wsuwa do specjalnej pochwy, przyczepionej do tułowia animatora. W tym przypadku grający ma wolne ręce, może poruszać rękami kukły albo mechanizmem mimicznym lalki. Olbrzymią lalkę bardzo często animuje dwóch, trzech lub więcej poruszaczy, z których jeden trzyma kij, a pozostali ruszają rękoma albo innymi częściami kukły, (patrz zdjęcia "Bread and Puppet Theatre" w dalszej części tego zeszytu).

Rys.3. Otwór umożliwiający animatorowi kukły widoczność.

Rys.4. Pochód kukieł w Łodzi z okazji I Międzynarodowego Festiwalu Solistów Lalkarzy w 1999r.

Rys.5. Kukła z pochodu w Montevideo w 2002r.

Rys.6. Pochód maszkar ulicznych w Viana do Castello (Portugalia)

Rys.7. "Momo" z wrocławskiej kliniki lalek.

Rys.8. Wielkie lalki na boisku stadionu sportowego.

W zeszycie pierwszym "Techniki teatru lalek" podałem zasady wylepiania główek lalek techniką nawarstwiania papieru. Można tym sposobem skonstruować głowy wielkich kukieł dla widowisk plenerowych, pochodów, czy imprez karnawałowych lub sportowych.

Przykładem takich kukieł niech będą fotogramy na poprzedniej stronie Rys.3-7.

Na Rys.9. pokazano harce krakowskiego lajkonika. Taki kolorowy lajkonik przeszedł (2.VI.2005r.) w Krakowie z dziedzińca klasztoru sióstr Norbertanek na Rynek Główny. Coroczny obchód miasta przez lajkonika to tradycja sięgająca XIV wieku.
Postać lajkonika wrażającego jeźdźca na koniu traktuję tu jako wielką lalkę. W Krakowie lajkonik harcuje na ulicach miasta wczesnym latem, w oktawę Bożego Ciała. Obecny kostium lajkonika został zaprojektowany przez Stanisława Wyspiańskiego.

Rys.9. Lajkonik. →

Marzanny.

Pochodzenie zwyczaju "chodzenia z Marzanną", a potem jej niszczenia nie jest znane. Historycy upatrują w nim pozostałość rzymskiego święta Cerealiów, czyli święta ku czci bogini urodzaju Cerery, którą w Grecji utożsamiano z boginią Demeter, a w Polsce z Marzanną. Pierwotnie rozrywana i rozrzucana po polach Marzanna- słomiana kukła - miała spowodować obfity urodzaj zbóż. Obecnie w Polsce zwyczaj topienia, lub palenia Marzanny - to "wyrzucanie" zimy i prośba o urodzaj. Zwyczaj ten jest kultywowany w pierwszym dniu kalendarzowej wiosny, czyli 21 marca.

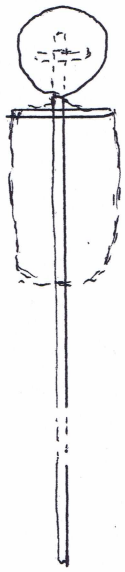

Rys.10.

Konstrukcja "marzanny" jest bardzo prosta (patrz rys.10). Wykonana jest z długiego - ponad dwu-metrowego kija z poprzeczką na ramiona. Wsadzony na kij worek, wypchany słomą lub wiórami stanowi tułów lalki. U góry na kiju przytwierdzona jest głowa. Niektóre "marzanny" mają ręce zrobione z wąskich woreczków wypchanych słomą lub sianem - przewiązane w stawach zwisają bezwładnie wzdłuż tułowia kukły. Taka lalka może zabawnie maszerować, tańczyć - wszystko to uzależnione jest od umiejętnego poruszania kijem.

Marzanna często ubierana jest w strój ludowy danego regionu. Na fotografii (Rys.11.) pokazano Marzannę ze wsi Sudoł na Opolszczyźnie. Dziewczęta w strojach opolskich z girlandami na głowach, w charakterystycznie związanych chustkach zarzuconych na plecy, noszą po wsi kukłę słomianą ubraną w podobny strój, śpiewają przed każdą zagrodą okolicznościowe przyśpiewki. Następnie wynoszą ją poza wieś i rozebraną, a często i podpaloną, wrzucają do wody.

Rys.11. Dziewczęta z Marzanną. Sudoł, woj. opolskie.

Obowiązkowy przemarsz przez wieś z marzanną

Druh Stefan Warczak jedną zapałką podpalił stos z marzannami

Rys.12. Pożegnanie zimy
w Krąplewicach
region Kujawsko-Pomorski.

Aby zima poszła sobie na dobre, trzeba te kukły spalić lub utopić

Strachy.

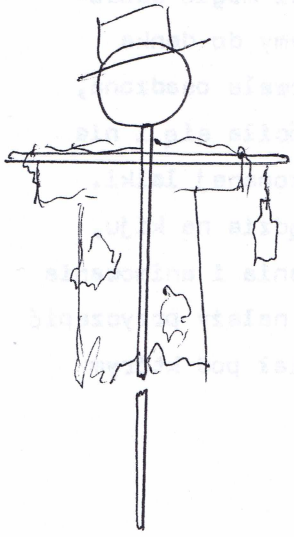

Rys.13.

Kukły strachów podzieliłem na: a) użyteczne w gospodarstwie rolnym i ogrodniczym, tak zwane "strachy na wróble", oraz na b) przydatne w widowiskach i imprezach artystycznych.

"Strach na wróble" wykonany jest z około dwumetrowego kija z poprzeczką na ramiona i osadzonej na kiju głowy (patrz rys.13).

Najczęściej kukła stracha ubrana jest w stary płaszcz, starą koszulę itp. oraz obwieszona puszkami i butelkami poruszanymi przez wiatr. Wywołany hałas ma odstraszać ptaki.

Czasami takie strachy biorą udział w manifestacjach politycznych i społecznych, wtedy głową kukły jest fotografia twarzy na przykład znienawidzonego polityka. Tego rodzaju kukły bywają publicznie palone.

Innego rodzaju kukły "strachopodobne" mogą być oprawą imprez artystycznych (patrz rys.14), lub brać udział w widowisku.

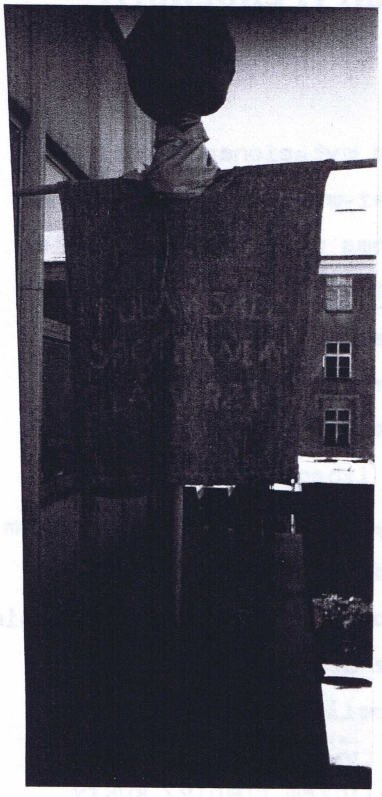

Rys.14.

Nieco inną budowę mają kukły pokazane na rysunku 15. Można je wykorzystać do organizacji wieczornego teatru przy ognisku. Będą to lalki niezwykłe, bo oświetlone od wewnątrz świecą lub żarówką zasilaną bateryjką (podobnie jak oświetlone są lampiony). Sami aktorzy-animatorzy ukryci są pod prześcieradłami czy kocami. Głowę wykonujemy z białego bristolu, który przycze-

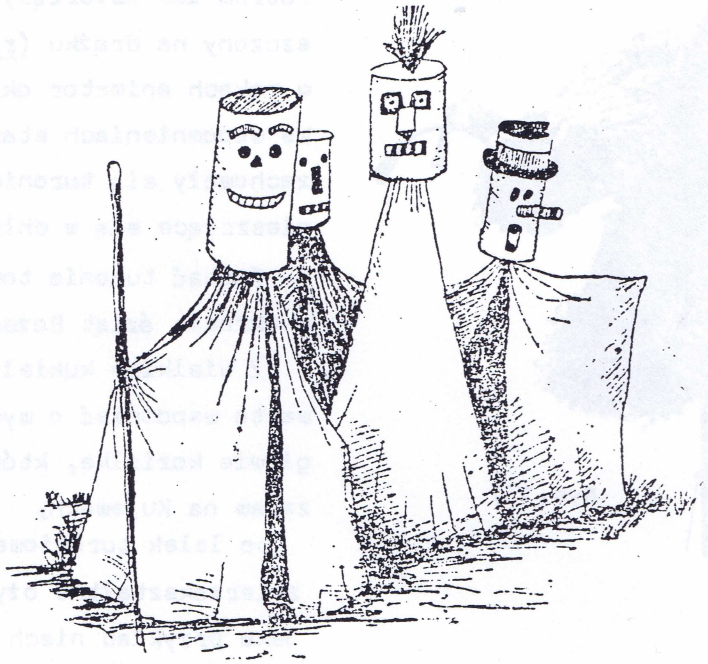

Rys.15.

piamy do dwóch denek wyciętych ze sklejki lub twardej płyty pilśniowej. W ten sposób budujemy tubus (patrz rys.16). Na nim malujemy, albo naklejamy kolorowe oczy, nosy, usta, wąsy itp. Możemy również dorobić lub wyciąć np. nos. Pamiętać jednak należy, aby zarówno farba, jak i naklejone części były możliwie transparentowe, tak by światło świecy lub żaróweczki mogło swobodnie przenikać. Świecę mocujemy do denka wewnątrz tubusa. Musi być trwale osadzona, tak aby przypadkowo nie wywróciła się i nie zapaliła papierowej głowy wykonanej lalki. Tak wykonany tubus osadzony będzie na kiju, który jest potrzebny do noszenia i animowania całej kukły. Tuż pod tubusem należy przyczepić prześcieradło lub inny materiał pod którym ukryje się animator.

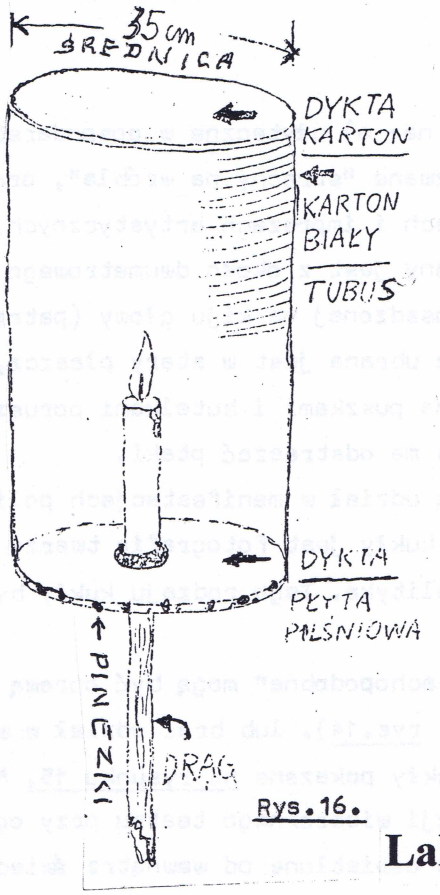

Rys.16.

Lalki turoniowate, maszkary, chochoły.

Turoń

Postać turonia nawiązuje do wytępionego wpoczątku XVII wieku tura. Turoniem nazywam: rogaty, obłożony futrem łeb zwierzęcy z ruchomą dolną szczęką, umieszczony na drążku (rys. 17 i 18), który trzyma w rękach animator okryty płachtą (patrz rys.19). We wspomnieniach starszych mieszkańców Sądecczyzny zachowały się turonie bardzo wysokie, z trudem mieszczące się w chłopskich izbach (patrz rys.20).

Postać turonia towarzyszy szopkarzom i kolędnikom w okresie świąt Bożego Narodzenia.

Z wielkich kukieł zwierzokształtnych, poza turoniem, warto wspomnieć o wyciętej z drewna lub buraka głowie koziołka, która stanowiła godło zapustnych zabaw na Kujawach.

Rys.17.

Do lalek turoniowatych zaliczam również kukły zwierzokształtne ożywiane przez dwóch animatorów. Jako przykład niech posłużą rysunki: rys.21 (dromader), i rys.22. (słoń).

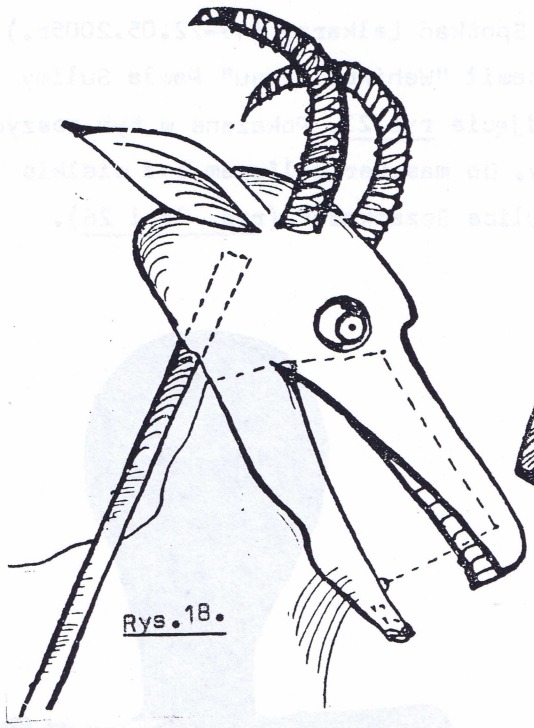

Rys.18.

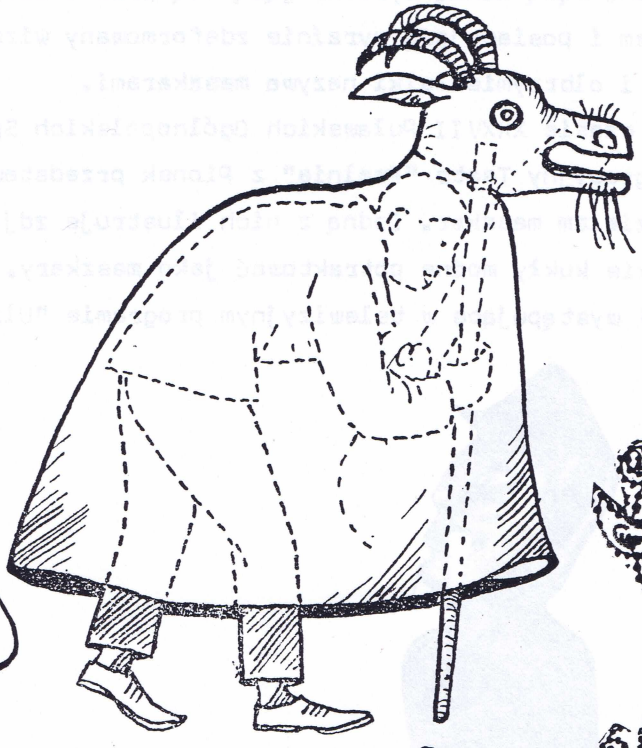

Rys.19.

Rys.20.

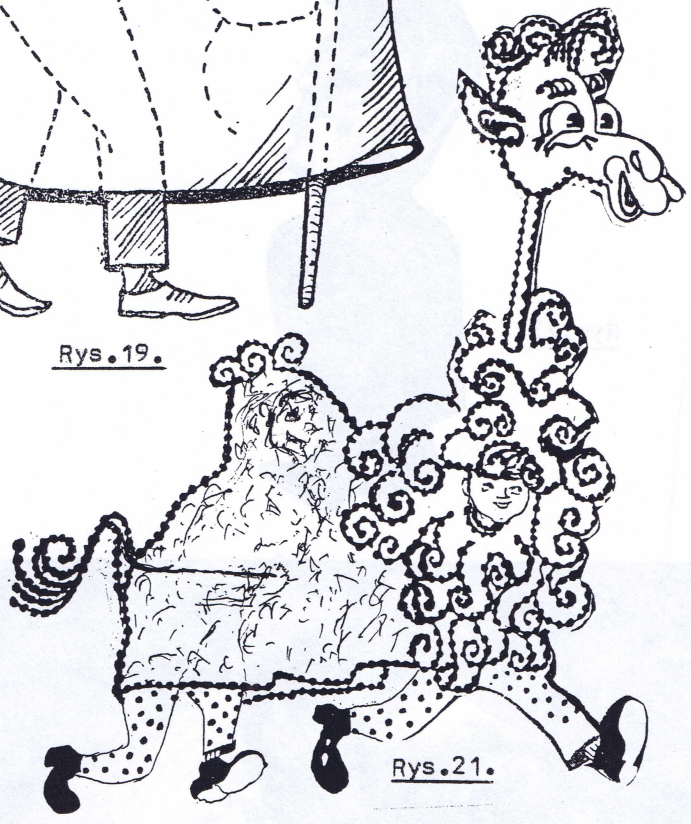

Rys.21.

Rys.22.

Maszkary

Maszkara (włosk. mascara) - brzydka twarz albo postać. W tym opracowaniu maszkarą nazywać będę kukłę wyróżniającą się przede wszystkim karykaturalnym przerysowaniem i posiadającą wyraźnie zdeformowany wizerunek. Stanisław Iłowski wszystkie duże i olbrzymie lalki nazywa maszkarami.

W czasie XXXVII Puławskich Ogólnopolskich Spotkań Lalkarzy (19-22.05.2005r.) Integracyjny Teatr "Pralnia" z Pionek przedstawił "Wehikuł czasu" Pawła Sulimy z udziałem maszkar. Jedną z nich ilustruje zdjęcie rys.23. Pokazane w tym zeszycie wielkie kukły można potraktować jako maszkary. Do maszkar zaliczam też wielkie lalki występujące w telewizyjnym programie "Ulica Sezamkowa" (rys. 25 i 26).

Rys.23.

Rys.24.

Rys.25.

Rys.26.

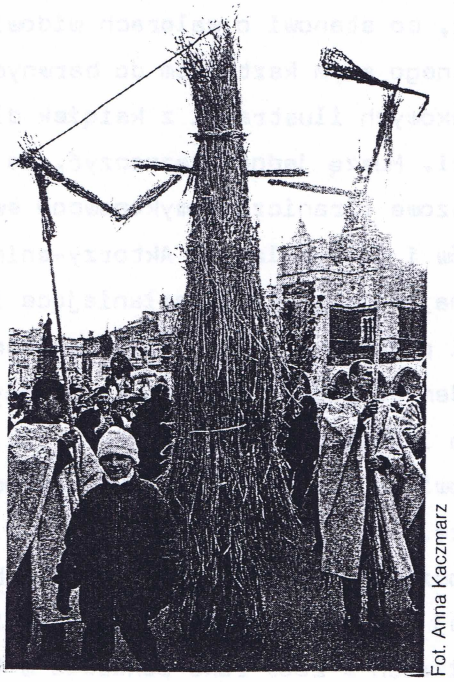

Rys.27.

Chochoły

Chochoł to duża kukła ze słomy. Na zdjęciu rys.27. widać dużego chochoła uczestniczącego w zlocie chochołów, który miał miejsce na Krakowskim Rynku z okazji stulecia prapremiery "Wesela" st. Wyspiańskiego.

Chochoły towarzyszą niektórym akcjom obrzędowym i symbolizują: śmierć, zimę i związane z nimi zło, które trzeba oddalić od siebie, a najlepiej utopić lub spalić.

Lalki planszowe (od fr. planche – płyta).

Występujący na żywym planie aktorzy - animatorzy grają dużymi, płaskimi konturami postaci, które nazywam lalkami planszowymi, patrz zdjęcie rys.28. Duże płaszczyzny tych lalek pełnią funkcję parawanu i masek - zasłaniając animatorów.

Pomysł scenograficzny stosowany już dawniej np. przez Zygmunta Smandzika w realizacji "Przygód rozbójnika Rumcajsa" w Opolskim Teatrze Lalki i Aktora - patrz rys.29.

Rys.28.

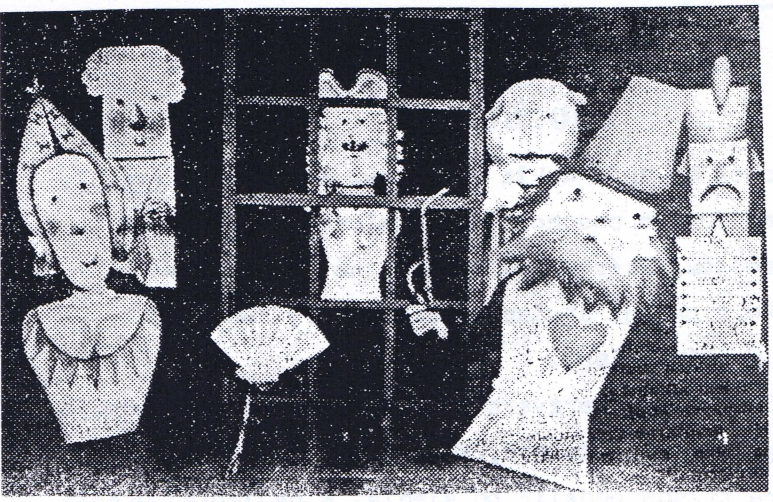

Rys.29.

Rys.30.

Głównym efektem stosowania lalek planszowych to ich większe rozmiary i są bardziej wyraziste od konwencjonalnych lalek, co stanowi o walorach widowiska podobnego swym kształtem do barwnych, rysunkowych ilustracji z książek dla dzieci. Muszę jednak zaznaczyć, że lalki planszowe ograniczają wykonawcom swobodę ruchów i gestykulacji. Aktorzy-animatorzy trzymając przed sobą zasłaniające ich lalki planszowe - muszą być zwróceni przodem do widowni. Wolno im wykonywać tylko lekkie zwroty i skręty w bok. Stanowi to dla animatora duże utrudnienie w grze.

Młodzieżowa Grupa Teatralna z Raby Niżnej na Ogólnopolskim Spotkaniu Lalkarzy w Puławach w 2005 roku pokazała w tej technice "Króla Drogdobrodego" (zdjęcie z występu - patrz rys.30).

Na fotografii - rys.31. pokazano próby lalkami planszowymi w dziecięcym zespole lalkowym Domu Kultury w Głubczycach.

Na rys.32. pokazano ożywianie olbrzymiej lalki planszowej przez siedmiu animatorów.

Rys.31.

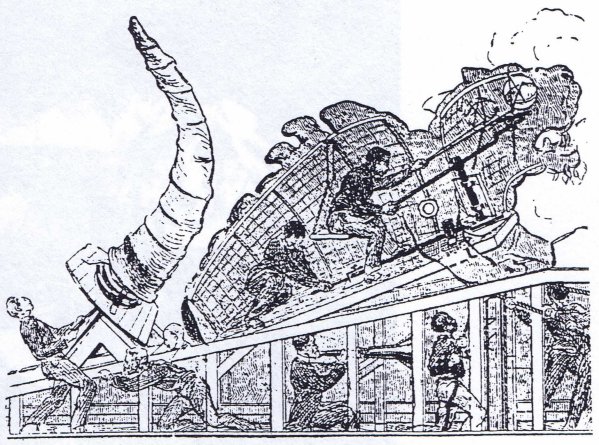

Rys.32.

Kukły na kijach (drągach)

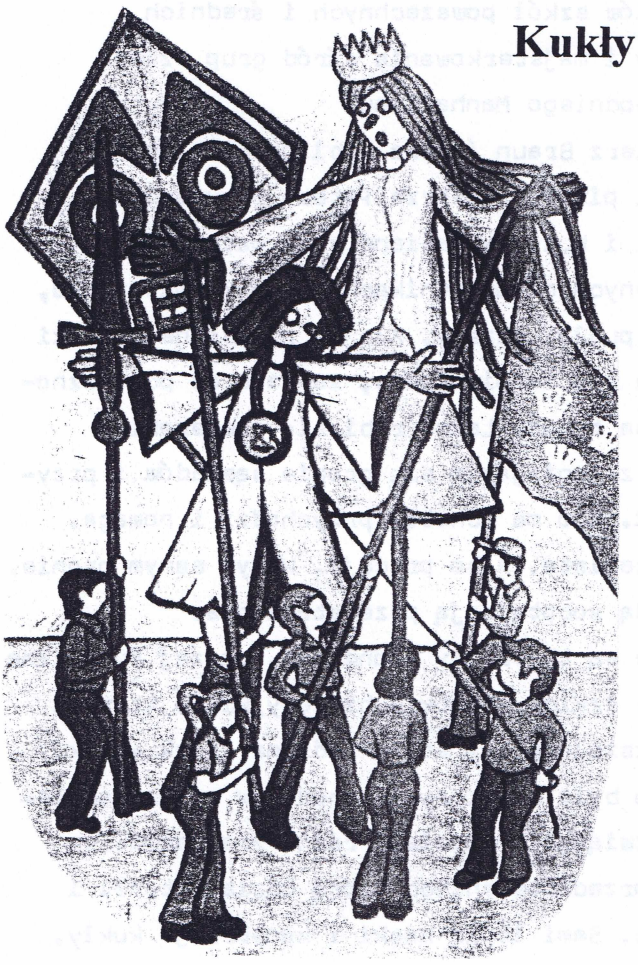

Rys.33.

Widoczne na rysunku 33. ogromne kukły osadzone są na długich tykach lub drągach. Konstrukcją mogą przypominać dużego stracha na wróble - ich ramiona i ręce będą wtedy nieruchome. Zrobienie lekkiej i mocnej konstrukcji nośnej wymaga sporo pracy, ale opłaca się tym, że nie trzeba tej lalki po każdej próbie czy występie budować od nowa. Głowę można uszyć i wypełnić styropianem, albo pustymi plastykowymi butelkami. Taką głowę można też wymodelować i wykleić z papier-maché. Sposób wyklejania omówiłem w pierwszym zeszycie "Techniki teatru lalek". Dłonie wycięte ze styropianu (oklejone papierem lub płótnem) przymocowujemy do rękawów. Do przygotowanych dłoni montujemy długie kije animacyjne. Porusza nimi osobny animator(jak ten z mieczem pokazany na rys.33). Kukłę ubieramy w szaty z lekkiego materiału. Włosy, brody i wąsy robimy ze sznurka,albo ze wstążek (lekkie, mogą swobodnie powiewać na wietrze).

Ożywienie wielkich kukieł nie jest łatwe, wymaga zgrania całego zespołu, gdyż często jedną kukłę musi animować nawet kilka osób. Poruszający takimi kukłami są cały czas widoczni, ale też nie ich mają podziwiać widzowie. Grający użyczając głosu swoim bohaterom muszą wiedzieć, że w plenerze, czy na ulicy będzie on ginął, dlatego też warto korzystać z nagłośnienia dla każdej kukły. Należy przy tym pamiętać, żeby przy wielkich lalkach kwestii mówionych było jak najmniej.

Pokazane na rysunku 34. lalka Włóczymroza wg. projektu J.Łobanowskiego do sztuki "Baśń o pięknej Parysadzie" wystawionej swego czasu przez PTL"Świerszcz" w Białymstoku może służyć jako propozycja budowy wielkich kukieł.

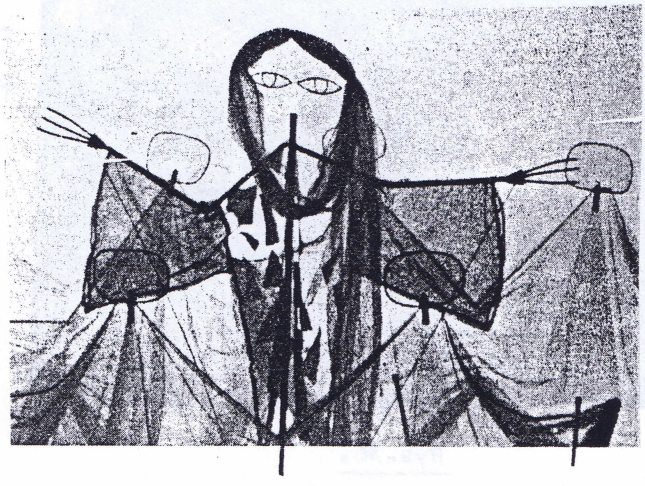

Rys.34.

Jednym z bardziej znanych teatrów grających wielkimi kukłami jest "Bread and Puppet Theatre" z Nowego Jorku (patrz zdjęcia rys. 35 - 38). Jego twórcą jest Peter Schumann z żoną Elką. "Bread and Puppet Theatre" powstał w 1961 roku z nauki robienia masek i kukieł przez uczniów szkół powszechnych i średnich w Putney. Zaczęto od wspólnej pracy, zabawy i majsterkowania wśród grup dzieci i młodzieży oraz dorosłych mieszkańców wschodniego Manhattanu.

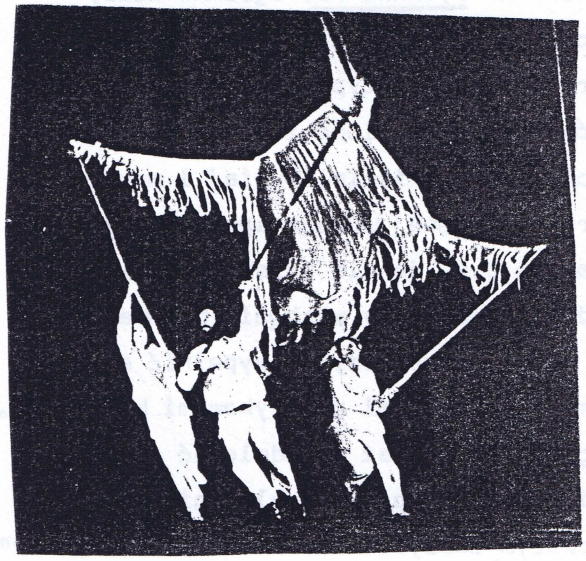

Rys.35.

Kazimierz Braun (patrz bibliografia) między innymi pisze o teatrze Petera Schumanna: "Maski i kukły wyrabiane są z materiałów zbieranych na śmietnikach. Kawałki materiału, drutu, pudła, gazety. Klej i niezbędne dodatki kupuje się za pieniądze, zebrane od publiczności "na tacę". Lalki robi się w szerokim, stale zmieniającym się gronie sąsiadów i przyjaciół. Kto ma ochotę, przychodzi i pomaga. Albo zamiata. Albo pracuje. W tym samym gronie, w każdą sobotę dają przedstawienia.

Nie są to rzeczy skończone, raczej publiczne próby, szkice, krótkie historyjki, w których powiększająca się stale rodzina lalek - tak jak to było w Putney - wchodzi w różne konflikty, związki i opowiada różne zdarzenia...

... W przedstawieniach biorą udział starsi i młodsi. Sami lepią maski i konstruują kukły. Sami obnoszą je po ulicach, wykonując powolne, taneczne ruchy w takt wybijany przez Schumanna na bębnie czy pudle. W niektórych przedstawieniach bierze czynny udział po kilkaset dzieci ze zrobionymi przez siebie maskami, kukłami, rekwizytami. Same dzieci inspirowane przez Schumanna, improwizują scenki, wymyślają opowieści, dialogi i ruchy postaci. Schumann radzi im poprostu robić to , co robiłaby kukła, gdyby naprawdę żyła, Radzi podążać w jej ślady."

Rys.36.

Rys.37.

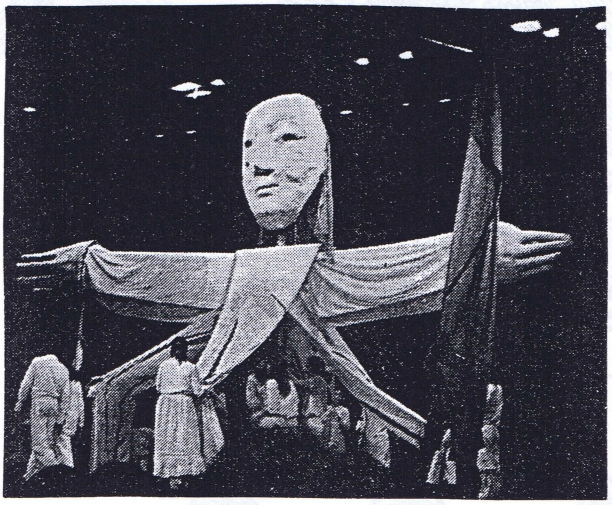

Rys.38.

Lalki duże estradowe

O dużej lalce estradowej wspomniałem w zeszycie 9 (Lalki żyworękie), gdzie pisałem, że na lalkowych imprezach estradowych można spotkać duże lalki prowadzone przez dwóch lalkarzy. Jedną ręką trzymają dużą maskę, a druga ręka jest ręką lalki ubranej w obszerną pelerynę (patrz rys.39). tego typu lalki występują na tle czarnych kotar. Animatorzy ubrani są na czarno, a ich twarze zasłonięte czarnym tiulem. Rysunek 40 przedstawia inną odmianę lalki żyworękiej, gdzie animatorzy poruszają "ustami" i "nogami" lalki, ręce wkładają do dużych rękawic, które są dłoniami lalki. Na rysunkach 39 i 40 pokazano rozwiązania techniczne i sposoby animacji opisywanych lalek. Często dużą lalkę estradową ożywia jeden animator, jak to pokazano na rys.41. Rysunek 42 pokazuje animatora poruszającego trzema dużymi lalkami estradowymi.

Rys.39.

Innym rodzajem wielkiej lalki jest wieloryb, wewnątrz którego widzimy animatora patrz rys.43. Widoczną na fot.44 . "stonogę" uważam za dużą

lalkę utworzoną z członków zespołu lalkowego "Baśniowy Świat" do sztuki J.Burzawy-Leśnej pt. "STONOGA".

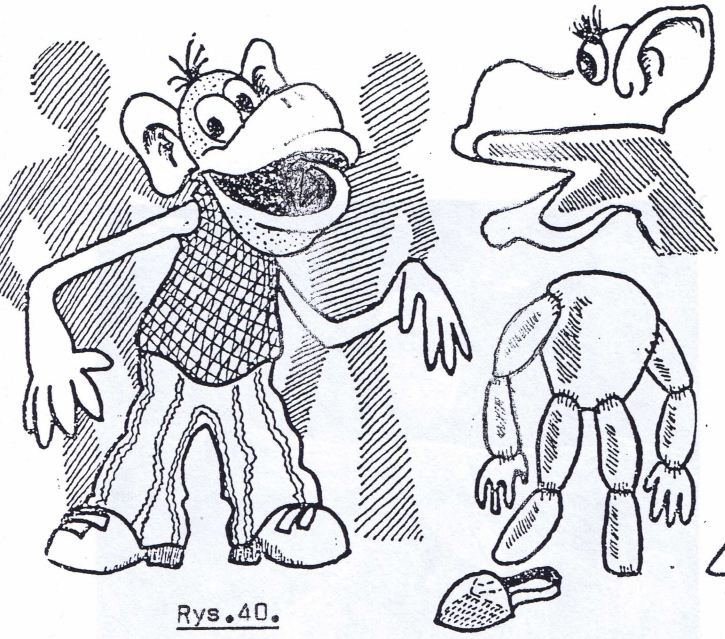

Rys.40.

Rys.41.

Rys.42.

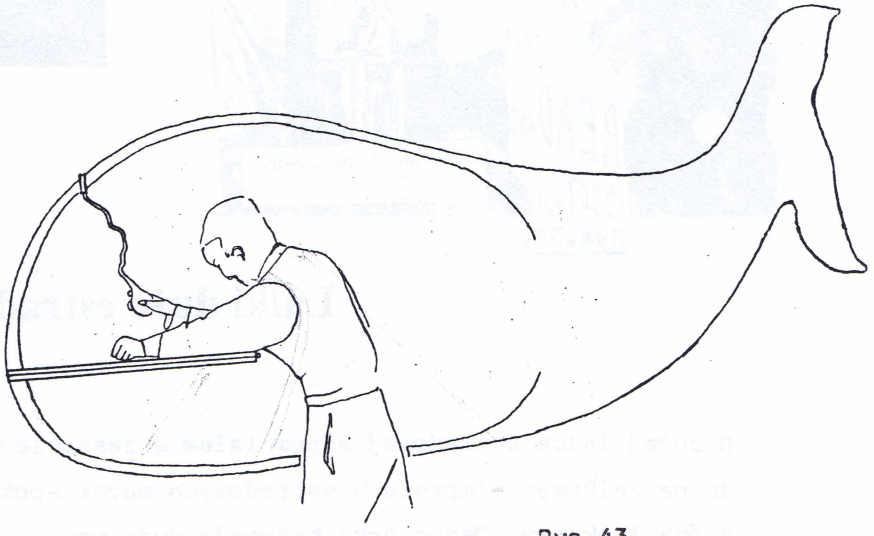

Rys.43.

Rys.44. →

Ożywianie wielkich lalek nie jest łatwe. Jeżeli dużą kukłą porusza więcej osób, to animacja wymaga zgrania całego zespołu animatorów, a to wymaga sporo ćwiczeń i prób. Jednak oglądając pochody czy przedstawienia z udziałem dużych lalek to zapomina się, że wszystkie poruszające się kukły i figury to po prostu konstrukcje z wymodelowanego papier-maché, kijów i kawałków materiału.

B I B L I O G R A F I A

Kwartalnik "TEATR LALEK" lata 1952 - 2004

Stanisław Iłowski "Teatr lalek teatrem dla wszystkich" W-wa 1963

A.Fiedotow "Technika teatru lalek" W-wa 1956

J.Tyszka "Widowiska nowojorskie"" Poznań 1994

Miesięcznik "DIALOG" luty 1975 (K.Braun "Rodzina ludzi i lalek")

E.Fryś i A.Iracka "Sztuka ludowa w Polsce" W-wa 1988